रामेछाप जिल्लामा सञ्चालित “अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव”

शिक्षा शास्त्र संकाय स्नाकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय विशिष्टीकरण अर्न्तगर्तको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि तयार गरिएको शोध प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता

अशोक कुमार ओली

परीक्षा रोल नं. २८०००३/०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. ७९३५–९४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं,

२०६९

रामेछाप जिल्लामा सञ्चालित “अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव”

पा.म ४२७

– अशोक कुमार ओली, २०६९

रामेछाप जिल्लामा सञ्चालित "अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव"

शिक्षा शास्त्र संकाय स्नाकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय विशिष्टीकरण अर्न्तगर्तको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि तयार गरिएको शोध प्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता

अशोक कुमार ओली

परीक्षा रोल नं. २८०००३/०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. ७९३५–९४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र केन्द्रिय विभाग

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं,

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षा शास्त्र केन्द्रिय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय कीर्तिपुर, काठमाडौं पाठ्यक्रम तथा तथा मूल्याङ्कन, विषय अन्तर्गतको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि छात्र अशोक कुरमा ओलीले ***"अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव"*** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नुभएको छ। उहाँको यस शोधपत्रलाई मूल्याङ्कन गर्न सो विभागको मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछ।

शोध निर्देशक
सह.प्रा किरणराम रञ्जितकार

१ अप्रिल २०१३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र केन्द्रिय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय कीर्तिपुर, काठमाडौं पाठ्यक्रम तथा तथा मूल्याङ्कन, विभाग अन्तर्गतको स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्षको पाठ्यक्रम अनुसार छात्र अशोक कुमारी ओलीले ***अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव*** शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोधपत्र स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको उक्त शोध पत्र तपसिलमा नाम उल्लेख भएको मूल्याङ्कन समितिबाट मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

हस्ताक्षर

मूल्यांकन समिति

विभागीय प्रमुख

प्रा. स्वयमप्रकाश ज.व.रा. ....

शोध निर्देशक

सह.प्रा. किरणराम रञ्जितकार ....

बाहय परिक्षक (उप.प्रा.डा. विश्ववाला थापा) ....

मितिः ८ अप्रिल २०१३

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र केन्द्रिय विभाग अन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन विषय लिई अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको लागि स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको (E.D. 598) शोधपत्रको आंशिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न यो अध्ययन अवसर प्रदान गरिदिएकोमा सर्वप्रथम पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग प्रति आभार साथ खुसी प्रकट गर्दछु । अहिलेको विश्व परिवेशमा शिक्षाको विकास र विस्तार अनि यसले हर क्षेत्रमा खेल्ने भूमिकाको अवस्था अध्ययनको अत्यावश्यक समय सापेक्ष, परिवर्तन र मागले गर्दा हरेक क्षेत्रमा शिक्षाको स्थितिको आवश्यकता पहिचान हुनु जरुरी छ । त्यसैले हाल नेपालको शिक्षा नीति अनुसार विभिन्न समस्याले गर्दा विभिन्न शिक्षण विधिको अभ्यासको अध्ययन गरिनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले मैले पनि यस शोधपत्रको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने उद्देश्य बमोजिम ***रामेछाप जिल्लामा सञ्चालित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव*** शीर्षकमा उद्देश्य बमोजिम हरेक क्षेत्रको विवेचनात्मक विश्लेषण गर्न र यो विधिमा आइपरेका विभिन्न समस्या पहिचान गर्नको लागि खोजमूलक ढंगबाट अनुसन्धानको लागि आवश्यक टेवा पुऱ्याउने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

यस प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा अमूल्य समय, सल्लाह, सुझाव एवं मार्गदर्शन गर्नुभई प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने आदरणीय गुरु सह. प्रा. किरणराम रञ्जितकारज्यू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । अध्ययनका क्रममा आवश्यक सुझाव सल्लाह प्रदान गरि सहयोग गरि दिनुभएकोमा आदरणीय गुरु उप. प्रा. शिवराज बढु तथा शोधपत्र स्वीकृत गरिदिनु हुने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका विभागीय प्रमुख प्राध्यापक स्वयंप्रकाश ज.व.रा. ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शैक्षिक खुड्किलाहरु पार गर्दै आजको अवस्थामा आईपुगी शोधपत्र तयार गर्ने वातावरण सृजना गरिदिनुका साथै सधैं हौसला प्रदान गर्नु हुने मेरा आदरणीय माता पिता तथा शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा सहयोग गर्ने श्रीमती सुशिला विष्ट तथा अदृश्य प्रेरणा प्रदान गर्ने स्नेही छोरी साधना र छोरा साधनप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अध्ययनका क्रममा तथ्याङ्क सहज रुपमा उपलबध गरिदिनु हुने गुम्देल गा.वि.स र महालंगुर उच्च मा.वि. परिवार प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गदुछ । अध्ययनलाई सहयोग गर्ने मेरा भाईहरु कमल र मनोज र डिल्ली प्रति कृतज्ञ छु । अन्त्यमा अनुसन्धान प्रतिवेदनलाई टङ्कण गरी साकार रुप प्रदान गर्नमा सहयोग गर्नु हुने वेलकम कम्प्युटर सर्भिस, भाजंगल रोडका रीदेन महर्जनलाई पनि विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

२०६९, चैत्र अशोककुमार ओली

शोध सार

कुनै पनि राष्ट्रको निर्माणमा शिक्षाको भूमिका अग्रणी रहन्छ भन्ने कुरा निर्विवाद हो । त्यसैले राष्ट्रको सर्वाङगीण विकास गर्नका लागि शिक्षाको विकास अपरिहार्य रहन्छ। शिक्षा सुसभ्य तथा न्यायपूर्ण समाज निर्माणको आधार स्तम्भ पनि हो । हाम्रो देश नेपालको शैक्षिक स्थितिमा सुधार गर्नका लागि विगत देखि नै समय र परिस्थिति अनुकुल शिक्षा नीतिमा व्यापक परिमार्जन तथा परिर्वतन गरिदै आएको देखिन्छ । विगत लामो समयदेखि औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाका माध्यमबाट विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरिदै आएता पनि अपेक्षित उपलब्धि भने प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । यसै परिपेक्ष्यमा प्रस्तुत ***"रामेछाप जिल्लामा सञ्चालित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले महिलामा पारेको प्रभाव"*** विषयको अध्ययनले अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रममा महिलाहरुको सहभागिता र उक्त कार्यक्रमले महिलाहरुको व्यवहारिक जीवनमा के कस्ता थप परिवर्तन ल्याउन सफल भएको छ भन्ने बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरु रामेछाप जिल्लाको गुम्देल गा.वि.स. मा सञ्चालित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रममा महिलाको सहभागिताको वर्तमान स्थिति पत्ता लगाउने, प्रौढ शिक्षा कार्यक्रममा सहभागि महिलामा देखापरेका परिर्वतन पहिचान गर्ने रहेका थिए यो अध्ययन रामेछाप जिल्लाको विकट पहाडी गुम्देल गा.वि.स. मा सञ्चालित ४ वटा अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा केन्द्रमा आधारित रहेर सञ्चालन गरिएको छ । यो अध्ययनमा दुई वटा प्रौढ शिक्षा कार्यक्रम भैरहेका र दुईवटा प्रौढ शिक्षा सञ्चालन भैसकेका केन्द्रमा आधारित रहेर गरिएको छ। उद्देश्य प्राप्त गर्ने लक्ष्यका साथ छनौट गरिएका चारवटा केन्द्रका ४ वटा समूहमा महिलाहरुको विचार धारणा बुझ्न असंरचित अर्न्तवार्ता, महिलाहरुको व्यवहार अवलोनार्थ अवलोकन फाराम, प्राप्त सूचनाहरुलाई वैधता प्रदान गर्न अन्य पक्षबाट पनि सूचना संकलन गर्ने कार्य समेत गरिएको थियो ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त सूचनाका अनुसार महिलाको प्रौढ शिक्षामा उपस्थिति उल्लेखनीय रहेको पाइयो । त्यस्तै ३० देखि ४५ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरुको प्रौढ शिक्षा कार्यक्रममा अत्याधिक सहभागिता रहेको पाइयो । त्यसैगरी अनियमितताको संख्यालाई हेर्दा महिलाहरु घरायसी कामकाजमा व्यस्त भएर प्रौढकक्षामा अनियमित हुने गरेको पाइयो । महिलाहरुलाई प्रौढ शिक्षामा सहभागी हुनका लागि प्रोत्साहन गर्नेमा प्रौढ शिक्षा सहयोगी कार्यकर्ता, परिवारका सदस्य, स्वयं आफै शिक्षाको महशुस गरेर मुख्य रुपमा रहेको पाइयो । महिला प्रौढशिक्षा कार्यक्रमबाट सामान्य लेखपढ गर्न, स–साना हिसाब गर्न तथा सकारात्मक व्यवहारको विकास भएको पाइयो । प्रौढ शिक्षा कार्यक्रममा सहभागी महिलाहरुका प्रमुख पेशा कृषि, पशुपालन, ज्याला मजुदुरी रहेको पाइयो ।

महिलाहरुमा शिक्षाको विकास गर्नका लागि प्रौढ शिक्षाका पाठ्यक्रम स्थानिय भाषामा तयार पार्नु पर्ने देखिन्छ । प्रौढ शिक्षाका लागि आवश्यक पर्ने पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक, अन्य शैक्षिक सामग्री समयमा सम्बन्धित क्षेत्रमा उपलबध गराउनु पर्छ । महिलाहरुका लागि उपयुक्त हुने मौसम र समयमा कक्षासञ्चालन गरेमा अपेक्षित महिला सहभागिता हुने देखिन्छ ।

विषय सूची

		पेज नं.
सिफारिस पत्र		I
स्वीकृति पत्र		II
कृतज्ञता		III
शोधसार		IV
विषय सूची		VI
तालिका सूची		VIII
चित्र सूची		VIII
परिच्छेद–एक		
परिचय		**१–६**
१.१	अध्ययनको परिचय	१
१.१.१	अनौपचारिक शिक्षा सिंहावलोकन	२
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	४
१.४	अध्ययनका उद्देश्यहरु	५
१.५	अध्ययनको औचित्य	५
१.६	अध्ययनको परिसिमा	५
परिच्छेद–दुई		
साहित्यको पुनरावलोकन		**७–११**
२.१	सैद्धान्तिक ढाँचा	७
२.२	साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२.१	अनौपचारिक शिक्षा आधारभूत तहको पाठ्यक्रम	८
२.२.२	पूर्व सम्बिन्धित अनुसन्धानहरुको समिक्षा	१०
२.३	अवधारणा निर्माण	११
परिच्छेद–तीन		
अध्ययन विधि		**१२–१६**
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१२
३.२	अध्ययनको क्षेत्रको पृष्ठभूमी	१२
३.३	जनसंख्या र नमूना छनौट	१३
३.४	अध्ययनका साधनहरु	१४
	३.४.१ अर्न्तवार्ता प्रश्नावली	१४
	३.४.२ अवलोकन फारम	१४
३.५	तथ्याङ्क र साधनको वैधता	१४

३.६	तथ्याङ्क स्रोतहरु	१४
	३.६.१ प्राथमिक स्रोत	१५
	३.६.२ सहायक स्रोत	१५
३.७	तथ्याङ्क संकलन प्रकिया	१५
३.८	तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रकृया	१५
३.९	नैतिक पक्ष	१५
परिच्छेद–चार		
तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण		**१७–२७**
४.१	अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा महिला सहभागिता	१७
४.२	छनौटमा परेका सहभागी महिला तथा सहजकर्ताको उमेर र पेशा सम्बन्धी विवरण	१८
४.३	अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा केन्द्रमा महिला अनियमित हुने कारणहरु	२०
४.४	अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा केन्द्रमा सहभागी गराउन महिलालाई प्रोत्साहन गर्ने माध्यमहरु	२२
४.५	अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमको महिलामा ल्याएको शैक्षिक परिर्वतन	२२
४.६	अनौपचारिक प्रौढ साक्षरता कार्यक्रमले सहभागी महिलाको व्यवहारिक जीवनमा आएका परिवर्तन	२३
४.७	अनौपचारिक शिक्षा प्रौढ साक्षरता कार्यक्रमले सहभागी महिलाको व्यवहारिक जीवनमा ल्याएका स्वास्थ्य, शिक्षा र सामाजिक परिवर्तन	२४
४.८	सहभागी महिलाहरुको व्यवहार सम्बन्ध	२५
परिच्छेद पाँच		
प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सूझावहरु		**२८–३१**
५.१	प्राप्तिहरु	२८
५.२	निष्कर्ष	३०
५.३	सुझावहरु	३१
सन्दर्भ ग्रन्थहरु		**३२–३३**
अनुसूचीहरु		**३४–४४**

तालिका सूची

पेज नं.

तालिका नं. १ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षामा महिला सहभागिताको स्थिति १८

तालिका नं. २ छनौटमा परेका केन्द्रका सहभागी महिला र सहर्जकर्ताको उमेर पेशा सम्बन्धी विवरण १९

तालिका नं. ३ सहभागी महिलाका प्रौढ केन्द्र अनियमितताका कारण २१

तालिका नं. ४ अनौपचारिक प्रौढ कक्षामा सहभागी हुनका लागि महिलालाई प्रोत्साहन गर्ने माध्यम २२

तालिका नं. ५ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाले महिला सहभागीमा ल्याएको पढाई लेखाई सम्बन्धि व्यवहार २३

तालिका नं. ६ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाले महिला सहभागीमा ल्याएको अंक गणित सम्बन्धी विवरण २४

तालिका नं. ७ प्रौढ शिक्षा कार्यक्रमले सहभागी महिलाको जीवनमा स्वास्थ्य, शिक्षा र सामाजिक व्यवहारमा आएका परिर्वतन पक्ष २५

तालिका नं. ८ प्रौढ शिक्षा केन्द्रमा सहभागी महिलाको व्यवहार र अन्य पक्षसँगको सम्बन्धी विवरण २६

चित्र सूची

चित्र नं. १ प्रौढ शिक्षामा सहभागी भएका महिलाको उमेरगत स्थिति १९

चित्र नं. २ पेशा सम्बन्धी विवरण २०